

Sygn. akt I CSK 66/10

**WYROK
W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ**

Dnia 3 grudnia 2010 r.

Sąd Najwyższy w składzie :

SSN Jan Górowski (przewodniczący, sprawozdawca)

SSN Marta Romańska

SSN Bogumiła Ustjanicz

w sprawie z powództwa Lilianny H.

przeciwko Teresie P. i Tadeuszowi G.

o nakazanie,

po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Cywilnej w dniu 3 grudnia 2010 r.,

skargi kasacyjnej pozwanych od wyroku Sądu Apelacyjnego

z dnia 12 sierpnia 2009 r.,

uchyla zaskarżony wyrok w części oddalającej apelację oraz rozstrzygającej o kosztach i w tym zakresie przekazuje sprawę Sądowi Apelacyjnemu do ponownego rozpoznania i orzeczenia o kosztach postępowania kasacyjnego.

Uzasadnienie

Powódka Lilianna H. wniosła o ustalenie, że pozwani Teresa P. i Tadeusz G. nie byli uprawnieni do dysponowania grobem w kwaterze 41B-4-17-18 na cmentarzu [...] w W. oraz o zobowiązanie pozwanych do przywrócenia pomnika nagrobka do stanu przed 4 stycznia 2007 r.

Sąd Okręgowy wyrokiem z dnia 20 listopada 2008 r. ustalił, że Teresa P. i Tadeusz G. nie byli uprawnieni do dysponowania grobem w kwaterze 41B-4-17-18 na cmentarzu [...] w W. oraz nakazał pozwany przywrócić grób do stanu przed 4 stycznia 2007 r.

Sąd ustalił, że powódka jest córką Tadeusza P., jednego z pięciorga dzieci (Aleksandra, Janina, Wincenty, Roman, Tadeusz) małżonków Antoniego i Leokadii P. i ich jedyną żyjącą wnuczką. Tadeusz P. zginął w obozie pod Hamburgiem. Aleksandra z P. M. wraz z córką Wandą oraz Janina z P. S. z mężem Janem S. i dziećmi zginęli na Starym Mieście w czasie powstania. Symboliczny pochówek tych osób odbył się na cmentarzu [...]. W 1945 r. w grobie w kwaterze 41B-4-17 pochowano Aleksandrę M. z córką Wandą. W grobie obok 41B-4-18 spoczęła Janina S. z mężem i dziećmi Adamem i Włodzimierzem. Opłatę za miejsce na cmentarzu uiścili dziadkowie powódki Antoni i Leokadia P. Mogiła miała charakter ziemny, a następnie został postawiony nagrobek murowany.

Syn Roman zmarł na gruźlicę i nie jest znane miejsce jego pochówku. Wojnę przeżył syn Wincenty, który mieszkał wraz z rodzicami Antonim i Leokadią P. Z pierwszego małżeństwa miał syna Mieczysława, który mieszkał w M. pod C. i tam został pochowany. Wincenty P. ożenił się powtórnie z Marią G., która z pierwszego małżeństwa miała dwoje dzieci - pozwanych Teresę P. i Tadeusza G.

W 1971 r. zmarli Antoni (21.01.1971) i Leokadia P. (14.04.1971) i zostali pochowani w grobie 41B-4-18.

W 1993 r. zmarła Maria G.-P., druga żona Wincentego P., matka pozwanych, który zmarł w 1998 r. Ich ciała zostały złożone w grobie 41B-4-18.

Do dnia 4 stycznia 2007 r. pomnik stanowiący nagrobek 41B-4-18 miał charakter dubeltowy, z jednej strony na tablicy wypisani byli małżonkowie Antoni i Leokadia P., z drugiej małżonkowie Wincenty i Maria P. Na środku znajdowała się granitowa płyta z nazwiskami osób, które zginęły w Powstaniu Warszawskim.

W dniu 15 grudnia 2006 r. pasierbowie Wincentego P. - Teresa P. i Tadeusz G. złożyli oświadczenie Zarządowi Cmentarza, z którego wynika, że są oni jedynymi osobami, które rościłyby prawa do spornego grobu, oraz że to oni sprawują nad nim opiekę. Jednocześnie wnieśli o przepisanie prawa dysponowania tymi grobami na syna Teresy P. – Tomasza oraz Tadeusza G.

Po uzyskaniu prawa do dysponowania grobami pozwany Tadeusz G. w miejsce pomnika dubeltowego postawił oddzielnie dwa niezależne pomniki. W miejscu gdzie widniały napisy Antoniego i Leokadii P. pozwany postawił granitowy nagrobek dla siebie i potomnych, zaś małą tabliczkę z ich imionami umieścił na płycie tego pomnika w prawym górnym rogu. Z drugiej części pozwani wyodrębnili pomnik pojedynczy. Część, w której powstał nowy pomnik granitowy ma numer 41B-4-17, drugi ma numer 41B-4-18.

W dniu 7 maja 2007 r. zmarła matka powódki, która chcąc pochować ją w grobie dziadków dowiedziała się, że prawo dysponowania grobem należy do pozwanych, którzy nie wyrazili zgody na jej pochówek w tym grobie.

Sąd Okręgowy uwzględniając powództwo wskazał, że uprawnienie do grobu ma dwójaki charakter: niemajątkowy, wynikający z kultu osoby zmarłej i prawa osób żyjących do pielęgnowania grobu, decydowania o jego losach oraz majątkowy gdyż zakup miejsca na cmentarzu i wyposażenie grobu wymaga nakładów finansowych. Odwołując się do unormowania zawartego w art. 10 ust. 1 ustawy z dnia 31.01.1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych (jedn. tekst: Dz. U. z .2000 r. Nr 23, poz. 295, dalej: „ustawa”) uznał, że powódka ma w pierwszej kolejności prawo do grobu, wyprzedzające pozwanych, jako tylko powinowatych z założycielami grobu.

Oświadczenie złożone przez pozwanych, skutkujące przeniesieniem prawa do dysponowania grobem uznał za niezgodne z prawdą. Wskazał ponadto, że żądanie powódki przywrócenia pomnika do stanu poprzedniego nie stanowi naruszenia zasad współżycia społecznego.

Na skutek apelacji pozwanych Sąd Apelacyjny wyrokiem z dnia 12 sierpnia 2009 r. w pkt I sprostował oczywistą niedokładność w komparycji wyroku Sądu Okręgowego w ten sposób, że po słowach „o ustalenie” dodał „i nakazanie”, a w pkt II zmienił zaskarżony wyrok w punkcie pierwszym w ten sposób, że powództwo o ustalenie oddalił oraz w pkt III oddalił apelację w pozostałej części.

Sąd Apelacyjny uznał, że brak po stronie powódki interesu prawnego w żądaniu ustalenia, choć pozwani nie byli uprawnieni do dysponowania grobem. Czas przeszły, użyty przez powódkę, wskazuje, że dotyczy ono zaistniałych już faktów - odmowy zgody na pochowanie jej matki i zmiany konstrukcji oraz wystroju grobu. Jego zdaniem, z obydwu tych zdarzeń wynikają dla powódki roszczenia o świadczenie, co skutkuje niezasadnością roszczenia o ustalenie. Podkreślił, że z faktu odmowy pochowania w grobie matki powódka nie wywodziła żadnego roszczenia.

Sąd drugiej instancji ocenił, że powódka ma prawo dysponowania spornym grobem, związane z jej pokrewieństwem w linii prostej z założycielami grobu. Wynika z niego uprawnienie do decydowania o tym, jakie dalsze osoby, mogą być w nim pochowane, jak również o zewnętrznym wystroju „grobowca”. Ochrona dóbr osobistych powódki, ma bowiem na celu realizację prawa niemajątkowego do sprawowania kultu zmarłych krewnych pochowanych w grobowcu oraz decydowania o wyglądzie zewnętrznym rodzinnego „grobowca”.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w części oddalającej apelację pozwani zaskarżyli skargą kasacyjną, wskazując jako podstawę naruszenie przepisów prawa materialnego, tj. art. 10 ust. 1 ustawy przez jego błędną wykładnię i niewłaściwe zastosowanie oraz art. 24 § 1 k.c. przez jego niewłaściwe zastosowanie. Wnieśli o uchylenie zaskarżonego wyroku w zaskarżonej części i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Prawo do grobu ma dwojaki charakter: osobisty i majątkowy, przy czym elementom osobistym przypada rola wiodąca, bez względu na to, jaka jest wartość elementów majątkowych tego prawa i na czym one polegają. Do uprawnień osobistych, zalicza się przede wszystkim pochowanie po śmierci zwłok uprawnionego w wybranym przez niego miejscu w grobie jednoosobowym lub wieloosobowym rodzinnym, obok zwłok osób mu bliskich oraz kult pamięci zmarłych, który polega na przysługujących człowiekowi różnych wolnościach, wpływających ze sfery uczuć i odczuć odnoszącej się do postaci osoby zmarłej, okazywania szacunku dla wspomnień i pamięci o niej, urządzenia pogrzebu oraz

grobowca i decydowania o jego wystroju, załatwiania spraw z zarządem cmentarza, ochronie przed naruszeniami, składania wieńców, palenia zniczy, decydowania lub współdecydowania o przeznaczeniu wolnych miejsc w grobowcu dla pochowania dalszych zmarłych itp. W tym przypadku, jak trafnie podniesiono w literaturze i judykaturze, mamy do czynienia z jednym dobrem osobistym tj. kultem pamięci osoby zmarłej, choć może chodzić o ochronę różnych uprawnień dotyczących pochowania osoby bliskiej i pamięci o niej (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 1977 r., I CR 234/77 nie publ.). Przedmiotem ochrony prawnej jest w tym wypadku prawo do sprawowania kultu osoby zmarłej, natomiast przesłanką tej ochrony jest naruszenie dobra osobistego podmiotu tego prawa.

Elementy osobiste prawa do grobu mają charakter przeważający i są związane z określoną osobą; jako prawa osobiste są niezbywalne i niedziedziczne (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 lutego 1979 r., OSNCP 1979, nr 10, poz. 195). Z tego względu w zasadzie prawo do grobu jest tylko jednym z samoistnych praw majątkowych, co do którego nie ma zakazu ustawowego jego zbywalności ani wyłączenia od dziedziczenia tylko wtedy, gdy miejsce na cmentarzu zostało nabyte i grób został urządzony przez osobę pozostającą przy życiu i jest wolny, tj. nikt nie został w nim pochowany (por. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 1994 r., III CZP 155/94, niepubl.). Jeżeli natomiast w grobie spoczywają już zwłoki określonej osoby uprawnionej do pochowania, to na skutek pochówku następuje zdominowanie uprawnień niemajątkowych i w związku z czym dopuszczalność rozporządzenia prawem do grobu wygasa. Z tą chwilą nie jest już możliwe rozdzielenie uprawnień majątkowych od osobistych i z tego względu - jak trafnie podniesiono w literaturze - prawa majątkowe tracą swoją odrębność w tym sensie, że nie mogą być przedmiotem wyłącznego korzystania i rozporządzania ze strony dotychczasowego ich podmiotu, a to ze względu na prawa do grobu przysługujące pozostałym uprawnionym, których źródłem jest fakt powiązań rodzinnych z osobą pochowaną w grobie (por. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 29 września 1978 r. III CZP 56/78, OSNC 1979, nr 4, poz. 68).

W rezultacie osoba, która wybudowała grób na podstawie zawartej przez siebie umowy z zarządem cmentarza i uiściła należną opłatę cmentarną, z chwilą pochowania pierwszego zmarłego, nie może już bez porozumienia z osobami,

o których mowa w art. 10 ust. 1 ustawy decydować samodzielnie o pochowaniu w tym grobie innych zmarłych. Z treści więc prawa do grobu wynika, że jeżeli prawo to stało się wspólnym prawem dwu lub więcej osób, to nie podlega dziedziczeniu (por. np. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 lutego 1979 r., I CR 25/79, OSNC 1979, nr 10, poz. 195 i uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 2 lutego 1994 r., III CZP 155/94, OSNC 1995, nr 3, poz. 52).

Pochowanie zwłok w grobie ziemnym zapewnia najbliższym członkom rodziny osoby zmarłej uprawnionej do pochówku, że przed upływem lat dwudziestu nie zostanie on użyty do ponownego pochowania (art. 7 ustawy). Dla zapobieżenia ponownemu użyciu grobu po upływie tego okresu każdy może zgłosić zastrzeżenie i uiścić opłatę, przewidzianą dla pochowania zwłok. Do przedłużenia zakazu ponownego użycia grobu na dalsze dwadzieścia lat w przypadku sporu o to uprawnienie między osobą objętą hipotezą art. 10 ust 1 ustawy, a osobą niewymienioną w tym przepisie pierwszeństwo ma ta pierwsza (por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 17 września 1986 r., IV CR 236/86, OSNCP 1987, nr 12, poz. 206). Artykuł 10 ustawy ma jednak tylko to znaczenie, że określa osoby, którym przysługuje prawo do pochowania; nie stanowi jednak materialnoprawnego źródła powstania prawa do grobu.

Osoba, która zgłasza zastrzeżenie i uiszcza opłatę nie nabywa przez to dla siebie żadnego prawa, a ten komu prawo do grobu przysługuje nie traci go i nie podlega ono ograniczeniu. Skutkiem upływu dwudziestoletniego terminu i braku zastrzeżenia oraz uiszczenia opłaty do grobu ziemnego jest wygaśnięcie uprawnienia do grobu ziemnego (por. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 29 marca 1977 r., III CZP 17/77 nie publ.) i to także wtedy, gdy uiszczono opłatę za pochowanie w grobie murowanym, a ostatecznie do wymurowania nie doszło i zwłoki pochowano w grobie ziemnym (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 sierpnia 1975 r., II CR 405/75). Trafnie jednak w literaturze podniesiono, że prawo do grobu ziemnego nie wygasa automatycznie z upływem 20 lat, i także po tym terminie posiadający prawo do grobu może skutecznie zgłosić zastrzeżenie o przedłużeniu i uiścić opłatę. Prawo do grobu ziemnego, w braku zastrzeżenia po upływie 20 letniego terminu wygasa dopiero wtedy, gdy zarząd cmentarza użył go do ponownego pochowania, tj. oddał dane miejsce komu innemu,

nieposiadającemu wcześniej prawa do grobu w tym miejscu, celem pochowania tam zwłok innego „obcego” zmarłego.

Grób ziemny nie uzyskuje statusu grobu murowanego przez sam fakt uiszczenia opłaty przewidzianej za grób murowany. Zmiana charakteru grobu ziemnego na murowany jest możliwa oraz dopuszczalna i wymaga zawarcia stosownej umowy oraz uiszczenia odpowiedniej opłaty. Do grobów murowanych przeznaczonych do pochowania więcej niż jednych zwłok nie mają zastosowania ograniczenia dotyczące ponownego użycia grobu (art. 7 ust. 3 ustawy), a zatem członkowie rodziny uprawnieni do tego grobu nie tylko nie muszą po upływie 20 lat przedłużać tego prawa, ale także uiszczać ponownej opłaty. W tym wypadku zarządowi cmentarza nie przysługuje prawo dysponowania wolnymi miejscami w grobie murowanym ani przed, ani po upływie dwudziestu lat od pochowania, ani do pobierania kolejnej opłaty.

Z dokonanych przez Sąd pierwszej instancji nieprecyzyjnych i niekompletnych ustaleń wynika, że w 1945 r. w kwaterze 41B- 4-17 pochowano Aleksandrę M. z córką Wandą, a w kwaterze 41B-4-18 Janinę S. z mężem Janem i dwójką dzieci Adamem i Włodzimierzem. Pomimo spornej okoliczności, czy był to pogrzeb jedynie symboliczny i dołączenia przez powódkę do odpowiedzi na apelację dokumentów jej dotyczących, Sąd Apelacyjny w żaden sposób się do nich nie odniósł, ani też nie przyjął jako własnych ustaleń Sądu Okręgowego. W tym stanie rzeczy należało uznać, że co do grobu 41B-4-17, występuje luka w ustaleniach faktycznych uniemożliwiająca ocenę naruszenia przez Sąd Najwyższy art. 24 § 1 k.c. Nie można bowiem stwierdzić, czy był to grób zajęty, czy jest to nadal grób pusty oraz czy i kiedy został przekształcony w grób murowany.

W kwaterze 41B-4-18 pochowani zostali w 1971 r. dokonujący opłat za te miejsca dziadkowie powódki i powinowaci pozwanych małżonkowie Antoni i Leokadia P. Jak wynika z powyższych uwag, na skutek ich pochowania powstało dla ich zstępnych wspólne prawo do grobu. Prawo to przysługuje powódce jako ich wnuczce, a także przysługiwało ich synowi Wincentemu P. Skoro w wykonaniu prawa współuprawnionego do przedmiotowego grobu w 1993 r. została pochowana w nim druga żona Wincentego Maria G. voto P. (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 28 listopada 1983 r. I CR 328/83, LEX nr 8574 i z dnia 16 czerwca 1998 r.,

I CKN 729/97 nie publ.), to na skutek tego pochówku współuprawnionymi tego wspólnego prawa do grobu stali się także pozwani. Należy więc podkreślić, że w przedmiotowym grobie pozwani mają pochowaną matkę, a powódka dziadków.

Sąd Apelacyjny stosując tymczasem wprost zasady dziedziczenia naruszył art. 24 k.c. w zw. z art. 10 ust 1 ustawy, gdyż nie brał pod uwagę, że współuprawnionymi do spornego grobu są także pozwani. Dodać należy, że art. 199 - 205 k.c. wprawdzie dotyczą zarządu rzeczą wspólną będącą przedmiotem współwłasności, niemniej w drodze analogii mogą mieć zastosowanie do wspólności innych praw, w tym również do wspólnego prawa do grobu. Nadają się zwłaszcza do rozwiązywania spornych kwestii pomiędzy współuprawnionymi związanych z korzystaniem ze wspólnego grobu (por. np. orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 28 maja 1978 r. I CR 57/78, OSNCP 1979, nr 9, poz. 163 i z dnia 29 września 1978 r., III CZP 56/78, OSNCP 1979 nr 4, poz. 68).

Z powyższych względów Sąd Najwyższy orzekł, jak w sentencji (art. 398¹⁵ § 1 k.p.c.).